

Наталія ПОЛІКЕВИЧ

DEÍ Î Ê ÅÄÊËÐÏ ÁÍ ÅÐÃ²- Æ ÓËÐÀ´ ²;
Ï ÐÏ ÅËÄÏ Ê ÒÀ Ï ÅÐÑÏ ÅËËËËË ÐÅÏÏ ÐÏ ÓÄÄÏ Í Æ

Проведено аналіз реформ на ринку електроенергії та основних результатів співпраці України з ЄС у контексті виконання Меморандуму про розуміння щодо співробітництва в енергетичній галузі. Визначено ключові проблеми енергоринку України і надано рекомендації щодо його удосконалення.

The reforms of the electricity market are analyzed. The main results of the cooperation between Ukraine and the European Union in the context of the implementation of the Memorandum of understanding on energy cooperation are investigated. The key problems of the energy market are identified and recommendations for its improvement are provided.

За роки незалежності України енергетична політика та практика становлення енергетичних ринків залишаються чи не найслабшою ланкою державної політики. Як відзначається в дослідженні Українського інституту публічної політики «Енергетична безпека України до 2020 року: виклики, можливості, сценарії», жодна зі стратегічних цілей – зниження енергоємності ВВП, інтенсифікація розробки власних покладів енергоресурсів, диверсифікація джерел та шляхів постачання енергоносіїв, формування стратегічного нафтового резерву, створення ядерно-паливного циклу – не досягнута [1].

Становище України на світовому енергетичному ринку за ці роки лише погіршувалось, зокрема через деструктивні дії Росії та затримку проведення реформ у енергетичному секторі. Відсутність дієвої прозорої національної політики у енергетичній сфері призвела до втрати довіри європейських урядів до зміни стану справ у позитивному напрямі. Для відновлення партнерських стосунків у енергетичній сфері та інтеграції вітчизняних ринків у європейський необхідні кардинальні реформи.

Зокрема, основними завданнями енергетичної політики має стати вдосконалення енергетичних ринків з позиції забезпечення сталого економічного розвитку та енергетичної незалежності від монополії постачальників. Нагальних реформ, зокрема, потребує гуртовий ринок електроенергії з недосконалою схемою його функціонування та складним механізмом ціноутворення.

В свою чергу, запроваджуючи реформи на цьому сегменті енергоринку, потрібно брати до уваги його сучасний стан, специфіку функціонування та враховувати досвід європейських країн. Проблемою галузі є зношення основних фондів, поступове зниження енергоефективності та недостатня прозорість енергетичного ринку.

Проблемам функціонування та регулювання енергетичних ринків присвячена низка наукових праць вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема О. Суценка [2], І. Коссе [3], О. Гавриленко [4], В. Вільхи [5], К. Павленка [6], К. Даль [7], Дж. Жао, Б. Гоббса, Жд.-Ш. Панга [8], А. П. Фаїдж, Дж. Домака [9].

Проблемами енергетики займаються провідні науково-дослідні інститути України. Зокрема, вищезгаданий Український інститут публічної політики підготував аналітичну записку «Енергетична безпека України до 2020 року: виклики, можливості та сценарії», в якій аргументує, чому для України, яка «... опинилася на узбіччі європейських процесів, у своїй майбутній енергетичній політиці важливо керуватись принципом малих кроків, спрямованих на досягнення скромних успіхів, що могли б засвідчити дієздатність держави та сприяти відновленню довіри партнерів до України...» [1]. Інститут економічних досліджень та політичних консультацій опублікував консультативну працю І. Коссе на тему «Прозорість та економічна обґрунтованість тарифів на електроенергію – необхідна умова реформи енергетичного сектору України» [3].

Водночас недостатньо дослідженими у вітчизняній науковій літературі залишаються проблеми формування вітчизняного ринку електроенергії, боротьби з монополізмом генеруючих компаній, участі на цьому ринку бізнесу та домогосподарств. Тому метою статті є оцінювання сучасного стану і ключових проблем вітчизняного ринку електроенергії та формування практичних рекомендацій щодо його реформування.

З метою вирішення енергетичних проблем і реформування паливної та енергетичної галузей у 1994 р. було розроблено Концепцію розвитку паливно-енергетичного комплексу України на період до 2010 р., у 1997 р. затверджено Державну програму енергозбереження (ДПЕЗ) на 1997–2010 рр. У зв'язку з тим, що економічний спад 1996–1999 рр. був більшим, ніж очікувалося, встановлених у програмі планових показників енергозбереження не вдалося досягнути внаслідок меншого споживання загальних запасів основних видів енергії і нестачі коштів на проекти в галузі енергозбереження [4].

Уряд спробував виправити ситуацію шляхом запровадження реформ на українському ринку електроенергії. Перша спроба мала назву «Концепція функціонування і розвитку оптового ринку електричної енергії України», яка була прийнята 24 січня 2002 р. [10]. У цьому документі задекларовано етапи переходу від моделі ОРЕ (об'єднаного ринку електроенергії – ринку між виробниками та постачальниками електроенергії) до моделі «ринку двосторонніх договорів із балансуєчим ринком». Однак ця концепція повністю так і не була реалізована. У 2009 р. планувалось впровадження ринку двосторонніх договорів через аукціон, однак за відсутності відповідної нормативної бази ця ініціатива не набула чинності.

Друга спроба реформування енергетичного сектору мала на меті затвердити стратегічну програму національного енергетичного розвитку та пришвидшити реалізацію енергетичних реформ. Розпорядження №145-р щодо прийняття Україною національної Енергетичної стратегії на період до 2030 р. було затверджене урядом 15 березня 2006 р., але прийняті урядом програми модернізації та будівництва об'єктів енергетичного комплексу не були виконані.

Після затвердження Енергетичної стратегії України відбулися зміни у світовій та вітчизняній економіці. Зокрема, свої корективи внесла світова фінансова криза. Загалом відбулися значні зміни у світових тенденціях розвитку енергетики. Доцільно звернути увагу швидкий розвиток ресурсо- та енергозберігаючих технологій; «сланцеву революцію» у США; прискорення, розвиток та впровадження нетрадиційних та відновлюваних джерел енергії у Європейському Союзі.

На теперішній час зовнішня політика України зосереджена на процесі євроінтеграції, що передбачає: орієнтацію енергетичної галузі на охорону навколишнього середовища; підвищення енергоефективності та енергозбереження; адаптацію національного законодавства до норм ЄС. Усі вищезазначені факти привели до перегляду та створення у 2012 р. оновленого проекту Енергетичної стратегії України до 2030 р.

Ефективність використання електроенергії та енергоресурсів є ключовим завданням оновленої енергетичної стратегії. Зокрема, нею передбачається диверсифікація поставок палива, залучення іноземних інвесторів для поновлення видобутку бурого вугілля, що в майбутньому приведе до запланованого збільшення використання вітчизняних ресурсів у виробництві електроенергії та будівництва енергогенеруючих потужностей.

Проте підготовлений проект оновленої енергетичної стратегії потребує перегляду у частині, присвяченій розвитку альтернативної енергетики (до 2030 р. запланована частка виробництва електроенергії з поновлюваних джерел має зрости лише до 4,6%) для уникнення невиконання євроінтеграційних обіцянок України у цій сфері. В основу стратегії покладене щорічне зростання ВВП на 5%, в той час як ЄБРР прогнозує зростання в розмірі 3,5% у 2012 р., а МВФ – 3%. Таке завищення показника зростання економіки може призвести до невиконання стратегії та повторення шляху раніше ухваленого проекту.

Незважаючи на всі проблеми із впровадженням запланованих реформ, їх вимушений перегляд та недосконалість оновлення, співробітництво в енергетичній галузі між Україною та Європейським Союзом є одним із ключових пунктів їх спільної взаємодії. Документом, який допомагає обом сторонам планово організувати спільну роботу зі зближення своїх енергетичних ринків, є «Меморандум про порозуміння щодо співробітництва в енергетичній галузі між Україною та ЄС», який був підписаний 1 грудня 2005 р. [11].

У ході виконання вимог Меморандуму про порозуміння 1 лютого 2011 р. Україна стала повноправним членом енергетичного співтовариства. Вона взяла на себе виконання певних зобов'язань, серед яких відкриття ринків електроенергії та газу для непобутових споживачів, перенесення до національного законодавства директив і нормативних актів ЄС у сфері енергетики та їх імплементація («Директиви 2003/54/ЄС про загальні правила функціонування внутрішнього ринку електроенергії», «Регламенту № 1228/2003 стосовно умов доступу до мережі транскордонної передачі електроенергії», «Директиви 2005/89/ЄС стосовно заходів для забезпечення безпеки інвестування до системи електропостачання та інфраструктури»), які мали бути виконані до 1 січня 2012 р. [11].

Однак, як показав аналіз, здійснений українським незалежним аналітичним центром «Діксі Груп», не виконане жодне із задекларованих зобов'язань; процес імплементації суттєво затягнутий у часі, закритий від публічного доступу і не виходить за межі вузького кола осіб, і тому збільшується взаємне незадоволення учасників Співтовариства [12].

Для надання українській зовнішній і внутрішній енергетичній політиці прозорості й забезпечення енергетичної незалежності та безпеки уряду необхідно лібералізувати енергоринок та галузь електроенергетики загалом.

На даний час особливістю українського енергоринку є формування одним постачальником (ДП «Енергоринок») єдиної ціни продажу енергії на основі середньозваженої ціни від різних видів генерування енергії.

Схема ціноутворення електроенергії на ОРЕ виглядає так:

1) компанії, які займаються виробництвом електроенергії, – генеруючі компанії, такі як НАЕК «Енергоатом», ТЕС та ГЕС, ТЕЦ, орендарі генеруючих блоків ТЕС і ТЕЦ, продають її ДП «Енергоринок»;

2) ДП «Енергоринок» встановлює свою ціну на енергію, яка полягає у різниці між ціною продажу та ціною купівлі електроенергії і трансформується у відповідну націнку (65,95 грн./МВт-год. за станом на 10.08.2012 р.), яка включає оплату НЕК «Укренерго» за диспетчеризацію та передачу електроенергії магістральними та міждержавними мережами, збір у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на електричну та теплову енергію, витрати на інфраструктуру ДП «Енергоринок», а також оплату загальносистемних технологічних витрат електроенергії в магістральних та міждержавних мережах [13]. Після обрахунку націнки встановлюється відповідна ціна продажу електроенергії розподільчим компаніям – облenerго і незалежним постачальникам;

3) наступний крок полягає у розподілі облenerго та незалежними постачальниками електроенергії між роздрібними та великими промисловими споживачами (рис. 1).

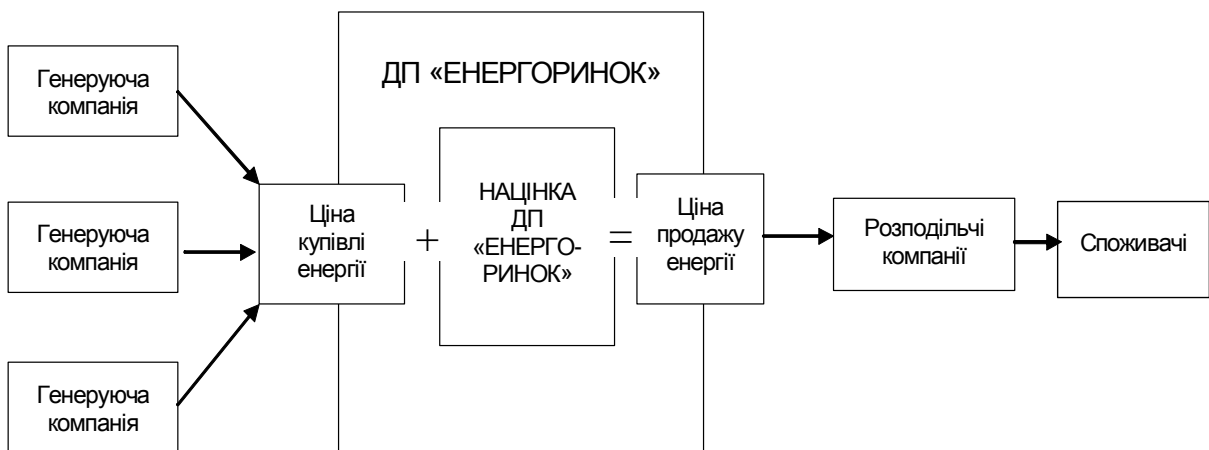

Рис. 1. Ціноутворення на гуртовому ринку електроенергії

Джерело: складено автором за даними [3].

Наведена на рис. 1 схема є неефективною, гальмує розвиток електроенергетичної галузі, а недосконале тарифне регулювання призводить до недоотримання генеруючими компаніями коштів за вироблену електроенергію, що в свою чергу не дозволяє їм вкладати інвестиції в модернізацію обладнання.

Як свідчать дані табл. 1, основними виробниками енергії на гуртовому ринку електроенергії є атомні та теплові електростанції, їхні частки на ринку становлять 44,11% та 49,19% відповідно. Середня ціна продажу електроенергії в ОРЕ становить 468,10 грн. Як бачимо, ціна кожної проданої мегават-години енергії ТЕС перевищує середньозважену ринкову ціну в 1,4 разу. Така відчутна різниця в ціні електроенергії ТЕС покривається так званою «прихованою субсидією», тобто відбувається перехресне субсидування теплових станцій АЕС та ГЕС.

Таблиця 1

Структура обсягів та ціни продажу електроенергії, що відпущена виробниками на гуртовий ринок електроенергії за станом на 10.08.2012 р.

Найменування показника	Поставка		Найменування показника	Ціна продажу грн./МВт-год.
	МВт-год.	%		
Обсяг електроенергії, що відпущена в ОРЕ	4 705 861	100,00	Середня ціна продажу електроенергії в ОРЕ виробниками,	468,10
в тому числі			в тому числі:	
АЕС	2 075 713	44,11	АЕС	213,21
ГК ТЕС	2 314 449	49,19	ГК ТЕС	665,83
ГК ГЕС	173 376	3,68	ГК ГЕС	321,82
ТЕЦ	131 794	2,80	ТЕЦ	1102,52
Інші виробники	9 531	0,20	Інші виробники	1 775,56
ВЕС	997	0,02	ВЕС	1227,70

Джерело: складено автором за даними ДП «Енергоринок».

На сьогодні середня ціна, за якою продають свою енергію ТЕС, становить 67,11 коп./кВт-год., в той час коли АЕС і ГЕС виробляють енергію, яка в середньому коштує 21,1 коп./кВт-год. та 5,91 коп./кВт-год. Відповідно [14]. Отже, при переході на систему двосторонніх договорів конкурентною залишається лише енергія, яку виробляють АЕС та ГЕС.

За даними «Інтерфакс-Україна», частка ТЕС і ТЕЦ у структурі виробництва електроенергії в 2011 р. становила 43,7%, атомних електростанцій – 46,5%. Зокрема, АЕС в 2011 р. збільшили виробництво електроенергії на 1,2% – до 90,24 млрд. кВт-год.; теплові електростанції (ТЕС) і теплоелектроцентралі (ТЕЦ) – на 8,7%, до 84,774 млрд. кВт-год. [15]. Загалом виробництво електроенергії в об'єднаній енергосистемі (ОЕС) України в 2011 р. зросло на 3,2% порівняно з 2010 р. – до 193,893 млрд. кВт-год.

Проаналізувавши розподіл виробництва електроенергії у 2011 та 2012 рр., можна зробити висновок, що на даний момент вилучення генеруючих потужностей ТЕС із об'єднаної енергосистеми України неможливе.

Згідно з Енергетичною стратегією України до 2030 р. основою електроенергетичної системи України залишатимуться теплові електростанції [16]. Особливістю теплової енергетики є те, що її робота протягом тривалого періоду відбувається в умовах надлишку встановлених потужностей енергоблоків ТЕС, що погіршує їхні економічні показники, тому передбачається поступове зниження надлишкових потужностей з приведенням їх до оптимальної величини у 2015–2017 рр. Вирішальне значення для теплової генерації має реконструкція та модернізація устаткування ТЕС, адже більшість ТЕС побудовані у 1950–1970 рр. із передбаченим терміном роботи від 30 до 50 р. На даний час близько 92% потужностей ТЕС відпрацювали розрахунковий ресурс експлуатації (100 тис. годин), 64% потужностей перевищили гранично допустимі норми ресурсу у 170 тис. год. [17].

Протягом 2011–2020 рр., відповідно до вищезгаданої стратегії, реабілітації потребуватиме 4,0 тис. МВт потужностей ТЕС; оновлення і збільшення потужності ТЕС на 10,0 тис. МВт шляхом заміни основного обладнання діючих енергоблоків і введення нових генеруючих потужностей на ТЕЦ в обсязі 2,0 тис. МВт. Необхідний обсяг капіталовкладень на 2011–2020 р. становить 75,8 млрд. грн. [16].

Що ж стосується другої за величиною підгалузі електроенергетики – атомної, то протягом 2011–2015 рр., за прогнозами, вичерпається ресурс 5 енергоблоків на Рівненській, Південноукраїнській і Запорізькій АЕС загальною потужністю 4415 МВт. Вартість реконструкції цих енергоблоків за попередніми оцінками становить близько 1,4–2,8 млрд. дол. США. Таку модернізацію можливо здійснити за допомогою підвищення тарифу АЕС до 25,5 коп./кВт-год. у 2011–2015 рр. [17].

Коефіцієнт використання встановленої потужності для АЕС є найвищим у галузі і становить близько 80% (для ТЕС – 33%), попри те, що майже 50% встановленої потужності становлять ТЕС. Зношення основних фондів і відповідно потужностей вже сягнуло допустимого значення у 55%, а на окремих станціях перетнуло критичну позначку у 70% [17]. Ситуація ускладнюється й тим, що протягом 2010–2019 рр. по черзі закінчуватимуться заплановані терміни експлуатації більшості енергоблоків АЕС. Частковим вирішенням цієї проблеми є подовження термінів експлуатації енергоблоків атомних електростанцій, проте для цього необхідні додаткові кошти для їх модернізації.

Підсумовуючи, можемо виокремити низку необхідних змін у вітчизняній енергетичній політиці. Зокрема, з метою її реформування необхідно:

1. Підвищити тарифи на електроенергію для всіх споживачів до економічно обґрунтованого рівня. Політика уряду стримує підвищення цін на електроенергію для потреб населення, компенсуючи це завищенням тарифів для промислових підприємств. Така ситуація призводить до зменшення конкурентоспроможності української промисловості, особливо підприємств, у собівартості продукції яких є значна частка витрат на електроенергію (хімічна, легка та харчова промисловість, чорна та кольорова металургія). Українському уряду потрібно врахувати досвід європейських країн та переглянути тарифи для населення. За оцінками відділу енергетичної та ядерної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, у країнах Євросоюзу тарифи для населення вищі за тарифи на електроенергію для промисловості на 20–36% залежно від країни. У Російській Федерації тарифи на електроенергію для населення вищі на 4–20% залежно від регіону. Хоча у 2011 р. тарифи на електроенергію для населення підвищувалися вдвічі, вони залишаються найнижчими в Європі і на території СНД [15]. Сьогодні в Україні тарифи для населення в 2,3–5 разів нижчі від середнього роздрібного тарифу для промисловості залежно від категорії підприємства як споживача електроенергії [14].

2. Надати можливість бізнесу приватизувати деякі вітчизняні енергетичні підприємства при умові відкритого і прозорого конкурсу, оскільки об'єктивною потребою для галузі є залучення інвестицій для модернізації застарілого обладнання. На жаль, цей процес відбувається у протилежному напрямку, що може призвести до підвищення рівня монополізму. За даними Міністерства енергетики та вугільної промисловості, за останні роки рівень зносу потужностей вітчизняних ТЕС збільшився з 65% до 90%. Відповідно до енергетичної стратегії розвитку галузі до 2030 р. тільки на модернізацію теплової енергетики необхідно 40 млрд. дол. Оскільки в бюджеті не передбачено витрат на реконструкцію та модернізацію ТЕС, кошти необхідно отримати від поступової приватизації. Для можливості здійснення впливу на діяльність приватизованих підприємств державі рекомендовано залишити за собою пакет у розмірі 25% плюс одна акція. Основні вимоги до кандидатів на приватизацію повинні включати такі пункти, як наявність необхідного капіталу, великий досвід роботи в енергетичній сфері та виконання всіх умов приватизаційного договору.

3. Запровадження нової моделі гуртового ринку електроенергії, яка базуватиметься на двосторонніх договорах. Необхідно охопити кілька сегментів ринку, що включатимуть: ринок довгострокових договорів (договори укладаються на купівлю-продаж електричної енергії на рік, квартал, місяць, тиждень наперед), ринок короткострокових договорів або енергетичну біржу (договори укладаються на постачання енергії на добу вперед) та балансуєчий ринок (забезпечуватиме відповідність між попитом та пропозицією у режимі реального часу протягом доби). Такий порядок продажу та купівлі енергії за договорами виключає участь посередника, тобто домовлятися про передачу енергії можна і з постачальником, і з виробником продукції.

4. Повна відмова від системи перехресного субсидування на внутрішньому енергетичному ринку. Перехресне субсидування виникає тоді, коли тариф на один вид послуг перевищує у декілька разів його економічно обґрунтований рівень, водночас як тариф на інший вид послуг не відшкодовує у повному обсязі витрат на їх надання. Для ринку електроенергії ситуація є такою: тарифи для промислових підприємств значно перевищують ринкову ціну, а тарифи для населення не покривають половини витрат. Крім того, за даними ДТЕК населення сплачує лише 30% собівартості використовуваної

електроенергії. Така система сповільнює розвиток економіки, що призводить до неможливості проведення своєчасних реформ у галузі.

Крім вище зазначеного, необхідно зосередитися на реалізації заходів щодо енергоефективності та енергозбереження, але при цьому уникати створення нових надлишкових генеруючих потужностей ТЕС та ТЕЦ. Потрібно сфокусуватися також на розвитку відновлюваних джерел енергії як альтернативи у задоволенні зростаючого попиту на електроенергію.

Зазначені вище проблеми неможливо вирішити в одній статті, тому подальші дослідження будуть проводитися в напрямі становлення біржового ринку електроенергії.

Література

1. Український інститут публічної політики [Електронний ресурс] // *Енергетична безпека України 2020: виклики, можливості, сценарії*. – Режим доступу : <http://uiipp.org.ua/publication/proektni-publikatsiyi/energetichna-bezpeka-ukrayini-do-2020-roku-vikliki-mozhливosti-ta-stsenariyi.html>.
2. Сущенко О. Нова парадигма фінансового та економічного розвитку суспільства / О. Сущенко // *Вільна енергія*. – 2011. – № 1. – С. 6.
3. Прозорість та економічна обґрунтованість тарифів на електроенергію [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.irf.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=37028:2012-06-21-13-42-58&catid=28:news-euro&Itemid=32.
4. Гавриленко О. П. Екогеографія України : навч. посіб. / О. П. Гавриленко. – К. : Знання, 2008. – 646 с.
5. Вільха В. Перші кроки, що тривають вічність / В. Вільха // *Дзеркало тижня*. – 2010. – № 9.
6. Павленко К. «Розумні» мережі на варті енергетичної безпеки / К. Павленко // *Вільна енергія*. – 2011. – № 1. – С. 3.
7. Dahl Carol A. *International Energy Market: Understanding Pricing, Policies and Profits* / Carol A. Dahl. – USA, Penn Well Corporation, 2004. – 166 p.
8. Jinye Zhao. *Long-Run Equilibrium Modeling of Emissions Allowance Allocation Systems in Electric Power Markets* / Jinye Zhao, Benjamin F. Hobbs, Jong-Shi Pang // *Operations Research*. – 2010. – Vol. 58. – № 3. – P. 529–548.
9. Faaij A. P. C. *Emerging international bio-energy markets and opportunities for socio-economic development* / Faaij A. P. C., Domac J. // *Energy for Sustainable Development*. – 2006. – Vol. 10, Issue: 1. – P. 7–19.
10. Постанова Кабінету міністрів України від 16 листопада 2002 р. № 1789 «Про схвалення Концепції функціонування та розвитку оптового ринку електричної енергії України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1789-2002-%D0%BF>.
11. «Шостий спільний звіт про виконання Меморандуму Україна-ЄС щодо енергетичного співробітництва» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uaport.net/uk/news/ua/t/1203/27/2764424>
12. Громадська організація «Діксі груп». *Рік в Енергетичному Співтоваристві: добре стоїмо?* – К. : СіПа, 2012. – 72 с.
13. Аналіз цін, що склалися в ОРЕ з 1 по 10 серпня 2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.er.gov.ua/doc.php?f=2697>.
14. Реформування ринку електроенергії в Україні: кому вершки, а кому корінці [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dt.ua/ECONOMICS/reformuvannya_rinku_elektroenergiyi_v_ukrayini_komu_vershki_a_komu_korintsi-103896.html.
15. Тарифні тупики української енергетики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dt.ua/ECONOMICS/tarifni_tupiki_ukrayinskoji_energetiki-87972.html.
16. Енергетична стратегія України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.energoatom.kiev.ua/ua/about_nngc/esu2030.
17. Інвестиції в енергетику: Стоимість п'ятилетки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://research.astrum.ua/research/Investitsii_v_energetiku__Stoimost_pyatiletki_1.aspx?site_id=1830307517.